

ISTORIA CULTURII, PERSONALITĂȚI

„GRIJA FAȚĂ DE OM“ ÎN FILOSOFIA LUI ARISTOTEL

CONSTANTIN ALIN IONESCU*
MĂDĂLINA-ADELA IONESCU**

În Etica nicomahică, Aristotel vorbește despre fericirea omului, toate celelalte subiecte ale cărții fiind subsumate acesteia. Așa se face că problema funcției omului (viața rațională), ca și chestiunea virtuților (etice și intelectuale) care optimizează această funcție și realizează prin această optimizare „binele omului“ - convergând în ideea de eudaimonia. Structura eudaimoniei e însă una complexă; ea nu e pur și simplu o anumită activitate și nici măcar doar un anumit mod de viață. Asupra acestei complexități suntem avertizați încă din cartea I: „Fericirea [...] este un anume gen de activitate a sufletului în acord cu virtutea; iar dintre celelalte bunuri, unele sunt condiții necesare ale fericirii, iar altele sunt în mod natural de folos și servesc drept mijloace utile pentru realizarea ei (1099b, 25-28). Persoana fericită e aceea care, înzestrată cum se cuvine cu bunurile exterioare, se implică în activități care sunt în acord cu virtutea completă, nu doar pentru o perioadă limitată de timp, ci pe parcursul întregii vieți (1101a, 10 - trad.Crisp)“.

Ceea ce rezultă fără dubii din aceste fragmente e că noțiunea de eudaimonia are anumite „părți constituente“ - cum le numește Aristotel în Retorica I, 5. Expresia „părți“ ale fericirii nu e specifică Eticii nicomahice, ci pare să fie o urmă a influenței lui Platon din Philebos, regăsită în Protrepikos, Etica endemică și Retorica. Totuși, mi se pare că Aristotel rămâne fidel acestei idei chiar și în Etica nicomahică atunci când afirmă că nucleul fericirii e format din „activitățile în acord cu virtutea“, adică din „binele sufletului“; dar pe lângă acestea ea mai conține și tipuri de „bine“ care sunt „cerute în mod complementar pentru a avea o viață pe deplin fericită“ (1100b, 10). Acestea par a fi „binele corpului“, precum și anumite „bunuri exterioare“ (1098b, 15). La toate acestea Aristotel adaugă „norocul“, căci o viață plină de neșansă nu poate fi numită fericită (1153b, 18). Și, pentru a avea o listă completă, el nu uită „plăcerea“ (1099a, 10), căci e greu de conceput o viață fericită însoțită de interminabile și copleșitoare dureri. Prin această complexitate, Aristotel se opune concepției socratice și cinice despre fericire ca reductibilă pur și simplu la virtute (1095b, 31-1096a, 3; 1153b, 14-25). Conceptul aristotelic de eudaimonia absoarbe într-o formă adaptată, în urma aplicării analizei dialectice, elementele raționale prezente în variatele opinii curente cu privire la fericirea omului. În Retorica I, 5, autorul aranjează în următorul fel „părțile

* Parohia Sf. Andrei, Trivale, Pitești.

** Școala nr. 19, Pitești.

constituente ale fericirii”: Bunuri interne: bunurile sufletului și ale corpului; Bunuri exterioare: o naștere bună, prieteni, bani și onoruri; Norocul.

Conform Eticii nicoimahice, nucleul de sens al fericirii este dat de „genul de activitate a sufletului în acord cu virtutea desăvârșită” (1102a, 10); cu alte cuvinte, fericirea rezidă esențialmente în „bunurile sufletului” - „căci scopul se va dovedi a fi un bine al sufletului, nu un bine exterior” (1098b, 20). Când vorbim despre conținutul (propriu-zis al) fericirii ne gândim la asemenea activități, ce actualizează virtuțile etice și dianoetice. Dar Aristotel nu poate respinge ca fiind total lipsite de raționalitate și alte componente ale fericirii, evidențiate de filozofii anteriori. Soluția pe care o adoptă este aceea de a accepta, pe lângă acest nucleu semantic, și o seamă de condiții complementare. Pasajul 1099b, 25-28 din Etica nicoimahică propune o aranjare a acestor condiții care diferă de cea din Retorica. Bunăoară, ni se spune că așa-numitele „condițiile necesare” ale fericirii ar fi, pe de o parte, „bunurile exterioare” și „bunurile corpului” (virtuțile corpului) și, pe de altă parte, „condițiile care servesc drept mijloace utile pentru realizarea (fericirii)” și care se referă la posesia acelor lucruri bune care se datorează „norocului”. Acestea din urmă nu sunt însă condiții necesare ale fericirii umane căci sunt datorate hazardului, cu toate că sunt bine-venite atunci când există. Desigur, această compoziție complexă a fericirii nu ar fi completă fără a lua în considerare, într-o formă originală, plăcerea. Într-o formă mai explicită, lucrurile stau astfel: Conținutul fericirii: bunurile sufletului; Condiții necesare ale fericirii: bunurile exterioare, bunurile corpului; Mijloace utile auxiliare: bunurile datorate hazardului; Plăcerea.

După o scurtă trecere în revistă a câtorva concepții populare despre fericire, Aristotel formulează ceea ce el numește „concepția noastră” cu privire la acest subiect. Aceasta ar putea fi structurată pe patru niveluri, deși nivelurile III și IV par a putea fi unite sub conceptul de „bunuri exterioare”: I. Fericirea constă în activitățile ce se află în acord cu virtutea desăvârșită; II. Viața fericită e totodată o viață plăcută în sine, activitățile care o compun „conțin plăcerea în ele însele” (nu în rezultatele lor); III. Viața fericită presupune anumite condiții necesare adiționale: bunurile corpului și bunurile exterioare; IV. Viața fericită presupune și anumite mijloace utile, dar nenecesare, pentru realizarea ei, cum sunt bunurile datorate norocului.

Această viziune pluralistă asupra fericirii e susținută explicit de Aristotel împotriva oricărei soluții moniste (fericirea constă numai în virtute sau numai în bogăție). Acesta e și sensul delimitării lui de conținutul inscripției de pe un templu din sanctuarul de la Delos care separa virtuțile etice de cele ale corpului și de plăceri: „cele mai bune activități au toate aceste calități” - susține în replică Aristotel. Iar fericirea constă în toate acestea - sau în una dintre ele, cea mai bună, fără însă a le neglija complet pe toate celelalte, măcar în calitate de condiții auxiliare (1099a, 35). Pe scurt, fericirea constă într-o viață virtuoasă, fiind însoțită de plăcere și condițională de posesia unor bunuri exterioare. Această structură a eudaimoniei explică prezența în cuprinsul Eticii nicoimahice a unor capitole despre plăcere și despre prieteni, cu toate că extensiunea acestora pare disproporționat de mare comparativ cu importanța lor în economia lucrării și contrastează flagrant cu ignorarea cvasicompletă a celorlalte bunuri exterioare (banii, onorurile, nașterea bună etc.).

Bunurile exterioare sunt condiții indispensabile ale realizării fericirii deși ele nu intra în definiția fericirii, căci ele nu sunt activități ale sufletului sau moduri de

viață. Dar ele sunt condiții fără de care un mod de viață fericit „este imposibil sau nu ușor să fie realizat“ (1099b). Absența bunurilor exterioare deteriorează în orice caz fericirea, căci „persoana care e teribil de urâtă, are o origine joasă, e solitară sau fără copii, nu e genul de persoană pe care s-o numim fericită, cu atât mai puțin cu cât are copii sau prieteni ce sunt cu totul răi sau sunt buni, dar morți“ (1099b).

Aristotel include în categoria „bunurilor exterioare“ prietenii, bogăția, puterea politică, dar și originea nobilă, copiii reușiți, frumusețea, încheind lista cu norocul (1098b, 1-10). Și dacă pura contemplare (theoria) se poate lipsi în cea mai mare măsură de bunurile exterioare, ea fiind în cel mai înalt grad suficientă sieși (autarhică), acțiunile ce exprimă virtuțile etice nu o pot face, și aceasta pentru că ele au ca obiect afectele ce sunt legate de anumite asemenea bunuri, cum ar fi proprietățile sau banii schimbați sau împrumutați, partenerii de afaceri sau de luptă etc. Etica nicomahică nu oferă din păcate nici un fel de sistematică a bunurilor exterioare și nici o explicație completă a lor. De aceea vom apela la Retorica I, 5, lucrare ce ne va fi de mai mare folos în această privință. Să vedem cum caracterizează aici Aristotel diferitele bunuri exterioare:

Originea nobilă a unei persoane se referă la faptul că ambii părinți trebuie să fie cetățeni liberi, iar strămoșii să fi fost cunoscuți pentru virtutea lor sau pentru bogăție ori pentru ceva ce e prețuit în general, familia să fie numeroasă, formată din persoane distinse și aparținând tuturor generațiilor. A fi străin sau sclav înseamnă a nu te putea bucura de drepturile politice sau de anumite drepturi economice, deci a nu-ți putea manifesta virtuțile (dacă le ai) în raport cu alții, adică în mod complet, sau a nu avea dreptul să stabilești contracte, ori să te aperi în tribunale, ori să-ți manifesti curajul pe câmpul de luptă. Originea nobilă este așadar o condiție necesară a virtuții etice și, în consecință, a fericirii.

A avea copii reușiți și umili înseamnă a avea copii numeroși și bine educați din punctul de vedere al frumuseții caracterului, aceasta însemnând formarea acelorași calități atât la băieți cât și la fete, dar mai cu seamă a virtuților stăpânirii de sine și a hărniciei, iar dintre virtuțile corpului a frumuseții și ținutei. În acele cetăți în care calitățile femeilor sunt ignorate în educație, și de aceea situația femeii e rea, „aproape jumătate din viața omului e deteriorată“.

Bogăția e necesară virtuții și o condiție a vieții fericite; ea include banii, proprietățile funciare, uneltele, rezervele de hrană și sclavii. Bogăția în genere se referă aici mai ales la utilizarea lucrurilor decât la posedarea lor.

Faima înseamnă să fii respectat de toți ceilalți sau să ai anumite calități care sunt dorite de toți, de cei mai mulți sau de cei buni ori de înțelepți.

Onorurile sunt un caz particular al faimei unui om care a făcut un bine. Onorurile sunt de regulă aduse celor ce au făcut un bine, dar uneori și celor ce pot să-l facă în viitor. A face un bine se referă la a apăra viața și mijloacele necesare vieții și, în acest sens, e o condiție indispensabilă a vieții fericite. Onorurile pot consta în sacrificii, comemorări în versuri ori proză, atribuirea de privilegii, ridicarea de statui, împrumutarea cu un lot de pământ, atribuirea unor locuri în primele rânduri la serbările publice etc.

Virtuțile corpului. O categorie specială de bunuri exterioare o reprezintă virtuțile corpului. Căci nu poți avea o viață fericită dacă ești bolnav sau infirm. Virtuțile corpului se referă, în esență, la sănătatea corpului și fără aceasta nu putem face

multe lucruri pe care omul le poate în principiu face. Pe lângă sănătate, între virtuțile corpului mai intră frumusețea corporală, care înseamnă lucruri diferite la vârste diferite și care poate fi întreținută cu exerciții care sunt specifice fiecărei perioade a vieții. Pentru bătrâni, de exemplu, ea înseamnă mai degrabă a fi scutit de acele deformări și dereglări fiziologice specifice bătrâneții, care produc durere atât celui în cauză cât și apropiaților săi. Forța fizică e o altă virtute a corpului, ca și perfecțiunea în dimensiuni (a depăși oamenii obișnuiți în ce privește înălțimea, lățimea și grosimea, dar în așa fel ca acest lucru să nu ne încetinească mișcările). Virtuțile atletice ale corpului sunt dimensiunile, forța și agerimea. Sigur, îmbătrânirea deteriorează aceste virtuți ale corpului. Dar aceasta nu înseamnă că bătrânețea nu poate fi fericită: „fericirea la bătrânețe constă în faptul că bătrânețea vine încet și fără dureri; căci un om nu se bucură de fericire dacă el îmbătrânește repede sau încet, dar dureros. Ea ia naștere atât din virtuțile corpului cât și din noroc“ (Ret. I, 5).

Norocul se referă la achiziția sau posesia acelor bunuri care sunt datorate bunei șanse, adică nu se află sub controlul dorinței raționale sau alegerii deliberate ale agentului. De pildă, cele ce sunt datorate naturii, dar și unele calități contrare naturii, provin din șansa bună sau noroc. Bunăoară, frumusețea și statura care sunt datorate naturii și stărnesc de regulă invidia spunem că se datorează norocului, bunei șanse. Norocul poate fi și cauza unor lucruri ce se petrec împotriva așteptărilor, ca atunci când toți frații sunt urâți, dar tu ești frumos; sau când găsești o comoară pe lângă care au trecut toți; sau când o săgeată îl lovește pe cel de lângă tine, dar nu pe tine; sau când ești singurul om care nu merge la un moment dat într-un loc, unde mergeai de obicei, iar ceilalți merg acolo pentru prima dată, și sunt uciși de un cutremur.

În fine, a avea mulți și buni prieteni e o altă condiție indispensabilă a fericirii; căci prieten e acela care va încerca întotdeauna, de dragul tău (nu pentru un câștig sau pentru plăcerea egoistă), să facă ceea ce el crede că e bine pentru tine. Dar acest „bun exterior“ - prietenii - are un statut mai complex: el e, în primul rând, „cel mai important dintre bunurile exterioare“ (1169b, 14) și, în al doilea rând, e un „bun“ ambiguu: el e atât o virtute, cât și un bun exterior propriu-zis. Nu e întâmplător prin urmare că Aristotel îi rezervă două cărți în *Etica nicomahică*, deși mulți comentatori înclină să creadă ca acestea au constituit la origini o lucrare separată. Alții le exagerează importanța susținând că discuția despre prietenie este un element cardinal al teoriei sale etice deoarece abia aici ni se elucidează importanța luării în considerare a intereselor altora pentru definirea completă a fericirii umane.

În concluzie, mi se pare că Aristotel rezolvă aporia legată de „părțile fericirii“ (1214b, 25) concluzionând că atât elementele definitorii ale fericirii, cât și condițiile ei necesare pot fi numite „părți“ ale ei, dacă dăm sensul adecvat cuvântului „parte“, în schimb, „mijloacele utile“, care sunt calități „accidentale“ ale fericirii, nu sunt considerate „părți“ (1099b, 28). Dacă lipsesc total condițiile necesare, e „imposibil“ să trăiești fericit; dacă lipsesc total „mijloacele utile“, „nu e ușor“ să trăiești fericit, deși acest lucru nu e imposibil (1099a, 35). Condițiile necesare pot însă varia cantitativ de la caz la caz fără a anula prin aceasta fericirea, căci „chiar și în aceste situații strălucește frumusețea morală, când cineva suportă cu seninătate multe și mari nenorociri, și nu din insensibilitate, ci din noblețe, din grandoare sufletească“ (1100b, 25-35). Dar e limpede că nu poți fi fericit doar bazându-te pe condițiile necesare și pe mijloacele utile, oricât de generoase ar fi ele; esența fericirii se află în altă parte.

THE CONCERN FOR THE MAN IN ARISTOTLE'S PHILOSOPHY

Abstract

The main theme of the Aristotle's ethics is the happiness of the man. The state of eudemonia is a complex way of life. The nucleus of happiness is made by "the activities according to virtues", coming from "the soul's well-being". The parts of the happiness are the following: inner goods, that is those of the soul and body, and the external goods: a good birth, friends, money, honors and luck. The happiness is offered by the "activity of the soul according to the complete virtue". If the necessary circumstances are missing, it is "impossible" to be a happy person. The happiness could fail to come if some circumstances could not be complete, but if someone tolerates many misfortunes not because the insensibility but because of nobleness, then he could be happy.